

ХУЛОСАИ КОМИССИЯ ЭКСПЕРТИИ

• шурои диссертатсионии 6D.КOA-038 ба диссертатсияи Абдукаримзода Қобилҷон Абдукарим дар мавзуи “Таъсири шароитҳои гуногуни иқлимӣ ба нишондиҳандаҳои физиологиро биокимиёвӣ ва маҳсулнокии навъҳои офтобпараст (*Heliantus annuus* L.)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои биологӣ аз рӯи ихтисоси 1.5.12.

Физиология ва биохимияи растаниҳо

-мутобиқати мавзӯ, муҳтавои диссертатсияи Абдукаримзода Қобилҷон Абдукарим актуалӣ буда, дар он бори аввал таъсири шароитҳои гуногуни иқлимӣ ба нишондиҳандаҳои физиологиро биокимиёвӣ ва маҳсулнокии навъҳои офтобпараст (*Heliantus annuus* L.)” мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот аз омӯзиши чараёни мубодилаи об, маҳсулнокии фотосинтетикӣ ва ташаккулёбии биологии умумии растанӣ ва гирифтани ҳосили баланди навъҳои серравғани зироати офтобпараст дар минтақаҳои гуногуни экологии Тоҷикистони Ҷанубӣ ба шумор меравад.

Вазифаҳои таҳқиқотро диссертант ба 5 қисмат ҷудо менамояд, ки ҷавобгӯй қор мебошад.

Объекти таҳқиқот. Ба сифати маводҳои таҳқиқотӣ навъҳои офтобпарастии равшанокиашон баланди аз Федератсияи Россия овардашуда: “ВНИИМК-8883”, “Саратовӣ-85”, “Дони калондона” истифода шуданд.

Мавзуи таҳқиқот. Таъсири шароитҳои гуногуни иқлимӣ ба нишондиҳандаҳои физиологиро биокимиёвӣ ва маҳсулнокии навъҳои офтобпараст (*Heliantus annuus* L.) дар шароити водии Вахш, Ҳисор ва минтақаи Кӯлоб иборат мебошад.

Навоварии илмии таҳқиқот. Дар шароити гуногуни экологии Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубӣ бори нахуст хусусиятҳои физиологиро биокимиёвӣ ва навъҳои равшандиҳандаи офтобпараст таҳқиқ шудааст.

Нуктаҳои ба Ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Муайян намудани маҳсулнокии биологии офтобпараст вобаста аз таъсири омилҳои иқлимӣ минтақаи гуногуни парвариш.

2. Муайян намудани маҳсулнокии навъҳои серравғани офтобпараст вобаста аз масоҳаҳои баргҳо ва маҳсулнокии фотосинтез.

3. Муайян намудани нишондиҳандаҳои мубодилаи оби баргҳои офтобпараст.

-мутобиқати муҳтавои диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси 1.5.12. Физиология ва биохимияи растаниҳо, ки бо қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2020, №6 тасдиқ шудааст, мувофиқат мекунад. Таҳқиқоти гузаронидашуда, ба бахшҳои физиологияи растаниҳо, ба равияи

биохимия ва экология мансуб мебошад. Муаллиф дар боби якуми дисертатсия маълумот доир ба таърихи пайдоиш ва паҳншавии офтобпараст маълумоти муфасал медиҳад. Қайд менамояд, ки соли 1833 соҳибкор ва тоҷир Е.В.Папушин соҳтмони нахустин корхонаи коркарди тухми ва рағани офтобпарастро сар намуд. Дар муддати кӯтоҳ рағани офтобпараст шухрати васеъ пайдо намуда, мавқеи устуворро дар рӯзгори хоҷагии мамлакат ишғол кард. Муаллиф қайд менамояд, ки тибқи маълумоти соли 2003, майдони умумии кишти офтобпараст дар ҷаҳон зиёда аз 22,33 миллион гектарро ташкил медед. Ҷ қайд менамояд, ки ҳосили миёнаи офтобпараст дар Тоҷикистон қариб 1 с/га-ро ташкил медиҳад вале ҳосили эҳтимолӣ аз 5 с/га зиёд аст.

Муаллиф дар боби 2 дисертатсия оиди шароити экологии мавзёҳои таҳқиқот, объект ва усулҳои таҳқиқот маълумоти муфасал ҷамъоварӣ намудааст.

Диссертант дар боби 3 натиҷаҳои таҳқиқотро дар шароити гуногуни экологии Тоҷикистони Ҷанубӣ дар як қатор ҷадвалҳо, графикҳо, расмҳо бо далелҳои аниқ нишон медиҳад. Муаллиф қайд менамояд, ки яке аз омилҳои муайянкунандаи дараҷаи маҳсулнокии офтобпараст ин ҷараёни гарми ва намнокии хок ба шумор меравад. Дар офтобпараст рушди босуръати поя ва афзудани сатҳи ассимилятсионии растанӣ асосан дар давраи ташаккули тӯдагул ба амал меояд. Ба гармӣ ва намӣ таъмин нашудани растанӣ дар ин давра ба суръати рушди пояи асосӣ ва ташаккули масоҳати барг таъсири манфӣ мерасонад, ки он дар тағйирёбии маҳсулнокии растанӣ зоҳир мешавад. Омӯзиши алоқамандии талаботи офтобпарастро ба чунин омилҳои асосӣ, ба монанди гармӣ ва намӣ ба назар гирифта, парвариши онро дар шароити мушаххаси хокию иқлимӣ истифода намудан мумкин аст.

Давраи нашъунамои ҷаёли офтобпараст дар ҳарорати миёнаи шабонарӯзии бештар аз 10°C боло мегузарад, ки ин давра дар қисмати Тоҷикистони Ҷанубӣ аз моҳи март оғоз меёбад. Миқдори рӯзҳои ҳарораташон бештар аз 10°C дар қисми Тоҷикистони Ҷанубӣ 100-110 рӯзро ташкил медиҳад. Маҷмӯи ҳарорати самаранок дар давраи нашъунамои ҷаёли растанӣ (апрел-май) дар қисми ҷануб ба 1550° мерасад. Муаллиф нишон медиҳад, ки шароити иқлимӣ минтақаи парвариш ба рушду нумӯш ва маҳсулнокии навъҳои омӯхташудаи офтобпараст таъсири назаррас мерасонад.

Мувофиқи маълумоти бадастоварда дар шароити водии Вахш суръати рушд ва нашъунамои офтобпараст баланд буда, давраи пурра пухта расидани дон, пеш аз ҳама, дар навъи “ВНИИМК-8883” ба қайд гирифта шудааст. Дар навъи “Саратовӣ-85” ва “Донии калондона” бошад давраи пухта расидани дон 3-4 рӯз дертар ба назар расидааст. Аммо донҳои ин навъҳои таҳқиқшуда дар шароити водии Ҳисор, нисбат ба шароити водии Вахш, 2-3 рӯз дертар пухта расиданд. Дар шароити минтақаҳои кӯхсори Кӯлоб давраи пухта расидани дони офтобпараст,

нисбат ба навъи “Донии калондона”, пештар ба амал омад, аммо дар навъи серравғани “ВНИИМК-8883” бошад, 4-5 рӯз дертар ба назар расид, ки дар ин ҳолат навъи “Саратовӣ-85” вазъи мобайниро ишғол намуд.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар шароити водии Вахш, дар давраҳои аввали нашъунамо, суръати ташаккули сатҳи барги офтобпараст хеле баланд буда, дар охири давраи нашъунамо, зуд камшудани масоҳати барг, аз сабаби хушк шудани баргҳои қабати поёнии офтобпараст, ба назар мерасад. Дар минтақаи кӯҳсори Кӯлоб ташаккули масоҳати барг нисбат ба водии Вахш ва Ҳисор суст мегузарад, аммо аз рӯи қимати ҳадди аксари масоҳати барг ин минтақаҳо бартарӣ доранд.

Аз натиҷаҳои таҳқиқот бармеояд, ки шароити иқлимӣ минтақаи парвариш ба рушду нумӯъ ва маҳсулнокии навъҳои омӯхташудаи офтобпараст таъсири назаррас мерасонанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон дод, ки дар шароити водии Ҳисор ва минтақаи Кӯлоб ва фишори осмотикӣ дар давраи ташаккул ёфтани тудагули растанӣ нисбат ба шароити водии Вахш пасттараст. Бинобар ин мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар ҳама минтақаҳои парвариш ва давраҳои нашъунамои растанӣ ҒШҲ ва фишори осмотикии навъҳои “ВНИИМК-8883” назар ба дигар навъҳои омӯхташуда баландтар будааст.

Натиҷаҳои ба дастовардари муаллиф нишон медиҳанд, ки ба андоза ва вазни сабадчаи офтобпараст натавонанд хусусиятҳои навъ, балки омилҳои иқлимӣ (ҳарорати ҳаво, дараҷаи намӣ ва ғайраҳо) таъсир мерасонанд, ки ин омилҳоро олимони дигар низ қайд намудаанд (Мельник, 1967, Эргашев, Иброҳимов, 2013). Дар баробари ин, аз рӯи андоза ва вазни сабадча суръати чоришавии ассимилятҳо ва қобилияти ҷазбкунии ҳуди узви ҳосилдеҳ (сабадча)-ро муайян намудан мумкин аст, чуноне, ки он дар навъҳои гуногуни пахта муқаррар карда шудаанд (Абдуллоев, Каримов, 2003; 2008).

Таҳлили таркиби кимиёвии мағзи дони офтобпараст нишон дод, ки дар шароити водии Вахш дар навъи “ВНИИМК-8883” миқдори сафеда 15,1%, дар навъи “Саратовӣ-85” 15,8%, аммо дар навъи “Донии калондона 21,8%-ро ташкил намудааст. Миқдори зиёди раған дар навъи “ВНИИМК-8883” – 55,7% буда дар навъи “Саратовӣ-85” – 49,7%, “Донии калондона – 47,6% камтар ба ҷашм мерасанд.

Муаллиф қайд менамояд, ки бо мурури паст шудани ҳарорати ҳаво дар минтақаҳои парвариш зиёдшавии миқдори сафеда мушоҳида мешавад. Дар водии Ҳисор ин нишондиҳанда ба 17,2-18,1%, дар минтақаҳои кӯҳсори Кӯлоб ба 19,4-20,7% баробар мебошад, ки ин аломат ба ҳарорати баланд ва намноки бештар майл доштани офтобпастро нишон медиҳад.

Дар охир муаллиф қайд менамояд, ки: 1. Дар минтақаи захираи гармиаш зиёд ва намнокии пасти иқлими Тоҷикистони Ҷанубӣ (водии

Вахш) кишти навъҳои серравғани офтобпараст («ВНИИМК-8883», «Саратовӣ-85») ҳамчун зироати асосӣ дар кишти баҳорӣ тавсия карда мешавад, ки ҳосили дони офтобпараст ба 2,5-3,0 с/га мерасад.

2. Дар минтақаҳои захираи гармиаш кам ва намнокии нисбатан баланди ҳаво дар Тоҷикистони Ҷанубӣ (ноҳияи Мӯъминобод), кишти навъҳои равғандиҳандаи офтобпараст («Дони калондона») ҳамчун зироати асосӣ дар кишти баҳорӣ тавсия дода мешавад. Ин барои ба даст овардани 3,0-3,5 с/га ҳосили дон имконият медиҳад.

-оид ба мукамал инъикос ёфтани муҳтавои кори диссертатсионӣ дар таълифоти нашршудаи диссертант дар кори анҷом додааш 15 мақола нашр кардааст, аз ҷумла 10-тои он дар маҷаллаҳои эътирофшудаи ФР ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудааст;

таҳқиқоти мазкур саҳми калонест дар омӯзиши усули самараноки коркарди тухми офтобпараст, онро дар шароитҳои иқлими гуногуни Тоҷикистони Ҷанубӣ истифода кардан мумкин аст. Маълумотҳои бадастомада барои омода намудани тавсияҳои амалӣ оид ба парвариши офтобпараст дар шароитҳои гуногуни иқлимӣ Тоҷикистони Ҷанубӣ пешниҳод карда мешавад;

-комиссияи экспертӣ ба ҳайси муқарризони расмӣ ва муассисаи пешбар пешниҳод менамояд:

1. **Мирзораҳимзода Ақобир Карим** - доктори илмҳои биология, профессор, ноиби президент ва раиси Шуъбаи илмҳои биологии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

2. **Давлатбек Суҳайло Худоёрбек** - номзоди илмҳои биологӣ, декани факултети биологияи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев.

Ба сифати муассисаи пешбар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров.

-комиссияи экспертӣ пешниҳод менамояд, ки диссертатсия дар шурои диссертатсионии БД.ҚОА-038 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон қабул карда шавад.

-доир ба нашр ва паҳнкунии автореферат ва паҳлуҳои дигари арзёбии диссертатсия хулоса пешниҳод мегардад.

Комиссияи экспертӣ диссертатсияи Абдукаримзода Қобилҷон Абдукаримро дар мавзӯи “Таъсири шароитҳои гуногуни иқлимӣ ба нишондиҳандаҳои физиологӣ биокимиёвӣ ва маҳсулнокии навъҳои офтобпараст (*Heliantus annuus* L.)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои биологӣ аз рӯйи ихтисоси 1.5.12. Физиология ва биохимияи растаниҳо баррасӣ намуда, дар асоси банди 60 тартиби додани дараҷаҳои илмӣ

ҚАРОР ҚАРД:

1. Диссертатсияи Абдукаримзода Қобилҷон Абдукарим дар мавзӯи

“Таъсири шароитҳои гуногуни иқлимӣ ба нишондиҳандаҳои физиологӣю биокимиёвӣ ва маҳсулнокии навъҳои офтобпараст (*Heliantus annuus* L.)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои биологӣ аз рӯйи ихтисоси 1.5.12. – Физиология ва биохимияи растаниҳо ба ҳимоя қабул карда шавад.

1. Барои ҷойгир намудани эълон оид ба ҳимояи диссертатсия дар сомонаҳои Муассиса ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон розигӣ дода шавад.

2. Барои ҷопи автореферати диссертатсия бо ҳуқуқи дастнавис (100 адад) ва ирсол гардидани он ба суроғаҳои таъин шуда иҷозат дода шавад.

Раиси комиссияи экспертӣ:

Доктори илмҳои биологӣ, профессор

Алиев Қ.А.

Аъзои комиссияи экспертӣ:

Доктори илмҳои биологӣ, профессор

Раҳимов С. Р.

Номзоди илмҳои биологӣ, дотсент

Шахсӯфбекова О.М.

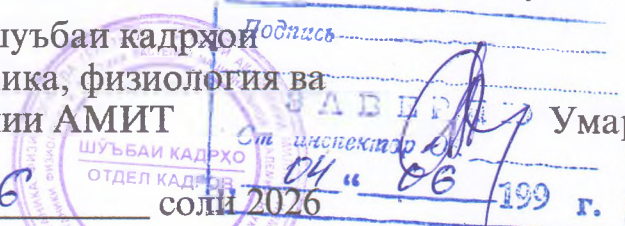
Имзои Қ.А.Алиев ва С.Р. Раҳимовро тасдиқ мекунам.

Нозири калони шуъбаи кадрҳои
Институти ботаника, физиология ва
генетикаи растани АМИТ

Подпись

Умарова Н.С.

« 04 » 06 соли 2026 199 г.

Имзои О.М.Шахсӯфбековаро тасдиқ мекунам.

Сардори Раёсати рушди кадрҳои
“ДТТ ба номи Абуали ибни Сино”

Сафаров Б.

734017, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Карамов, тел:
(+992-37) 224-71-88; 225-80-83. E-mail: ibfgr@bk.ru

« 04 » 06 соли 2026